

U.1989.692H

H.D. 11. maj 1989 i sag I 267/1987

A/S Phønix Contractors (adv. Niels Søby)

mod

Frederikssund Kommune (adv. Christian Molde).

Erstatning uden for kontraktforhold 111.4 - Miljøret 1.3 - Pengevæsen m.v. 58.3.

Erstatningsansvar for udgifter, som kommunen havde måtte afholde på grund af virksomheds forurening fra 1934 til 1969.

Fabrik P blev ved U.1958.365 H anset erstatningsansvarlig over for kommune K, fordi grundvandet var blevet så forurenede af fenol hidrørende fra P, at et 150 m fra P beliggende vandværk måtte sættes ud af drift. K påstod nu under en den 21. maj 1982 anlagt retssag P dømt til at betale de udgifter, K i 1981 og 1982 havde måttet afholde til fjernelse af fenolforurenede jord fra den ejendom, P havde ejet fra 1934 til 1969. K's påstand blev i det omfang taget til følge, da der

693

efter højesteretsdommen fra 1958 måtte påhvile P pligt til at udvise skærpet agtpågivenhed for at undgå yderligere fenolnedsivning i grunden, og da kravet hverken var forældet efter lov nr. 274 af 22. december 1908 eller DL 5-14-4. [1] (Dissens af tre dommere).

Østre Landsrets dom 28. august 1987 (14. afd.)

(H. Vollmond, Niels Larsen, Nicolaisen).

Under denne sag, der er anlagt den 21. maj 1982, har sagsøgeren Frederikssund Kommune nedlagt endelig påstand om, at sagsøgte A/S Phønix Contractors tilpligtes at betale sagsøgeren principalt 3.923.106 kr. med procesrente af 1.993.000 kr. fra sagens anlæg til den 15. januar 1987, af 3.885.058 kr. fra den 16. januar 1987 til den 13. april 1987 og af 3.923.106 kr. fra den 14. april 1987 til sagens afslutning.

Subsidiært har sagsøgeren nedlagt påstand om betaling af et mindre beløb efter rettens skøn.

Sagsøgte har påstået frifindelse.

Sagsøgerens påstand omfatter erstatning for udgifter til fjernelse af fenolforurenede jord fra ejendommen matr. nr. 1 c, 2 b og 2 o Oppesundby by, Frederikssund, hvor sagsøgte har drevet fabrikation af bl.a. tjæreprodukter, på 2.873.106 kr. Erstatning for udgifter på 700.000 kr. til flytning af fenoltruede grundvandsboringer, herunder til teknisk bistand, samt erstatning for forventede ikke afholdte udgifter ved at opretholde en privat grundvandsboring, der fungerer som afværgeboring kapitaliseret til 350.000 kr.

Forholdene indtil 1958:

Der har siden 1923-1924 på ejendommen været drevet fabrikation af bl.a. tjæreprodukter, som indeholder fenol. Denne produktion fortsatte, da sagsøgte i 1934 overtog virksomheden og blev afsluttet i midten, muligvis i slutningen af 60'erne.

Allerede i 1928 konstateredes i en brønd på en naboejendom fenol i vandet. Af Højesterets dom U.1958.365 fremgår, at Universitetets hygiejniske institut i 1928 bl.a. udtalte, at forureningen næppe kan komme andre steder fra end fra asfaltfabrikken, og yderligere, at jorden omkring fabrikken er overdækket med tjære, som flyder ud fra tønder og beholdere. Under en dengang af naboejeren anlagt retssag blev fabrikken frifundet. Med hensyn til det i sagen anbragte om ulemperne ved brøndens forurening hedder det i dommen, at de sagsøgte havde erklæret sig rede til straks at afhjælpe disse ulemper.

Ved en landvæsenskommissionskendelse i 1937 blev der tillagt sagsøgeren ret til vandindvinding fra et areal ca. 150 m nord for fabrik-

ken, og det blev herefter i et større område omkring boringen bl.a. forbudt at aflede forurenende væsker gennem boringer, brønde eller på nogen anden måde til grundvandet. Sagsøgeren anlagde herefter Søndre Vandværk på nævnte areal. I 1952 konstateredes fenol i værkets boring, hvorfor dette vandværk blev lukket.

Til behandling af spørgsmålet om hindring af fremtidig forurening af grundvandet blev der i 1952 nedsat en landvæsenskommission, der afsagde kendelse den 20. november 1954, hvori det bl.a. hedder: »- - - at den på vejmaterialefabrikken stedfindende oplagring og behandling af tjærestoffer foregår på en så ubeskyttet måde, at det ikke kan undgås, at der finder en afledning af opløselige stoffer (fenol) sted til undergrunden, hvilket må anses for at medføre fare for forurening af de underjordiske vandførende lag, som bl.a. udnyttes af klagernes vandforsyningsanlæg - - -«. Herefter blev sagsøgte efter lov nr. 54 af 31. marts 1926 tilpligtet - - - i fremtiden at opbevare og behandle alle tjærestoffer og andre mulige stoffer, som kan medføre fare for forurening af grundvandet, på et absolut tæt underlag - - -, hvorfra der skaffes afløb gennem tætte ledninger til det bestående træbassin, der ombygges i beton med tætte sider og bund - - -.

Sagsøgeren anlagde i 1956 sag mod sagsøgte med krav om erstatning for de udgifter, der havde været forbundet med Søndre Vandværks standsning. Denne sag blev afsluttet med den ovennævnte højesteretsdom. Ved et syn og skøn under højesteretssagen blev det konstateret, at en spildevandskloak fra fabrikken var utæt.

I dommen antoges bl.a. at fabrikkens ledelse vidste eller burde vide, at fenol var et ikke biologisk omsætteligt giftigt stof, der kan udvaskes af tjære med vand og derfor medføre en forurening af grundvandet, der vil gøre det uegnet til drikkevand. Som følge heraf måtte det efter udstedelse af bekendtgørelsen i 1937 om sagsøgers vandindvindingsret og opførelsen af Søndre Vandværk påhvile fabrikken at udvise særlig forsigtighed og omhu til hindring af fenolnedtrængning i grundvandet. Herefter fandtes fabrikken at have handlet uagtsomt

694

»- - - ved gennem lang tid at have behandlet og oplagret tjærestoffer på arealet uden at træffe fornødne foranstaltninger og uden at sikre sig, at kloakken ikke var utæt, hvilket den efter det foreliggende må antages at have været gennem længere tid.« I dommen antages det endvidere ikke at kunne bebrejdes kommunen, at man ikke havde foretaget undersøgelse af jordbunden på fabriksarealet, ligesom den forurening, der havde fundet sted før virksomhedens overtagelse af ejendommen, ikke fandtes at kunne medføre begrænsning af erstatningsansvaret.

Virksomhedens fortsættelse efter 1958 indtil nedlæggelsen i 1969.

Fremstillingen af tjæreprodukter på sagsøgtes fabrik i Frederikssund blev fortsat efter højesteretsdommen som nævnt indtil midten, muligvis slutningen af 60'erne.

Om tjæreproduktionen er der nærmere redegjort i breve fra sagsøgte til sagsøgtes advokat højesteretssagfører Gersted. I brev af 2. oktober 1979 hedder det bl.a.:

»Når man nu inden for det sidste par år er begyndt at tale om depoter af tjære og asfalt på grund af, at der under udgravninger i grunden er fundet enkelte gamle tromler og nogle bitumenrester, er der efter vor opfattelse tale om en misforstået anvendelse af ordene »depoter« og »deponering«.

Det understreges i den forbindelse, at fenol kun forekommer i tjære, men at bitumen, der anvendes til fremstilling af emulsion og asfaltprodukter, ikke indeholder fenol.

Den produktion, der overhovedet kan have betydning i sagen, er fremstillingen af tjæreprodukter. Disse produkter blev i sin tid på fabrikken i Frederikssund fremstillet ved destillation af rå tjære, og ved denne proces udskilles vand, der altid vil indeholde noget fenol.

Dette spildvand med fenol blev bortledet gennem den ovenfor nævnte kloakledning, som blev erstattet med en tæt ledning, der ledede vandet ud i fjorden.

De tømte tjæretromler blev sendt retur til gasværkerne, hvor råjtjæren blev købt, til anvendelse ved nye leverancer.

Disse tromler blev imidlertid i et vist omfang opslidt og måtte kasseres. De kasserede tromler er normalt bortskaffet ved salg til produkt-handlere, men i enkelte tilfælde er nogle af dem blevet brugt som fyld, f.eks. i forbindelse med opfyldning af den rende, der blev gravet, da spildevandsledningen blev retableret i slutningen af 50-erne.

Sammen med disse tromler blev der også anvendt et antal tomme bitumentromler som fyld på samme måde.

Med hensyn til bitumenaffald har man ladet ødelagt bitumenemulsion løbe ud i en gravet rende, hvorfra det senere er gravet op og fjernet, men det kan ikke udelukkes, at der har været rester tilbage heraf.

Som ovenfor omtalt indeholder bitumen ikke fenol.«

I brev af 24. april 1982 anføres bl.a.:

»- - Råjtjærens vandindhold varierede typisk fra 3-5%. Ved destillation af råjtjære udskiltes fenolholdigt vand. Dette blev afledt til fjorden gennem den lukkede ledning, der blev etableret ca. 1925, og som blev fornyet i 1958, da den var blevet utæt.«

»- - For såvel tjære- som bitumenprodukterne gælder det, at der fra de partier, som var oplagret i tromler på fabriksgrunden, forekom udsivning, når enkelte tromler sprang læk. Hvor store eller små mængder, det har drejet sig om, er umuligt at sige, men man har naturligvis altid sørget for at begrænse spildet ikke blot af økonomiske hensyn, men også for at undgå ulemperne i øvrigt.

Endelig har der været tale om affald i form af kasserede tromler, der som regel er afhændet til produkthandlere.

Med hensyn til forskrifter for bortskaffelse af affald findes der ikke i dag materiale, der belyser dette spørgsmål. På en virksomhed af den størrelse, der her er tale om, hvor der maksimalt har været beskæftiget 5-6 mand under ledelse af en driftsleder, har der selvfølgelig været givet mundtlige forskrifter dels fra driftslederen til medarbejderne, dels til driftslederen fra selskabets overordnede ledelse, som førte tilsyn med virksomheden.

I de første ca. 25 år af Phønix' ejertid var det driftsleder Kai Christensen, som indtil sin død i januar 1957 havde ansvaret for fabrikken. Han havde også ledet fabrikken i 3-4 år under den foregående ejer og var kendt som en ansvarsbevidst og samvittighedsfuld mand. Når man dengang ikke har truffet særlige foranstaltninger i forbindelse med udsivning af tjære og bitumen fra de oplagrede tromler, beror det på, at man ikke forestillede sig, at der var nogen risiko for forurening forbundet hermed, eftersom det var produkter, der bl.a. blev anvendt til vejbygning og således blev »hældt ud på jorden«.

695

Da man senere blev klar over den risiko, der foreligger, når der anvendes tjære (men ikke bitumen), blev der truffet alle påbudte forholdsregler for at undgå fremtidig forurening, herunder befæstelse af det areal, hvor tromlerne blev oplagret. Endvidere blev afløbsledningen til fjorden fornyet, da den havde vist sig at være utæt, ligesom det eksisterende træbassin til opsamling af destillationsvand blev ombygget i beton med tætte sider og bund«.

I brev af 6. december 1983 fra daværende overingeniør hos sagsøgte, Jørgen la Cour til højesteretssagføreren anføres:

»- - har jeg besøgt formand E. Sander Madsen, Dansk Vejmaterialfabrik i Frederikssund.

Vi har blandt andet gennemgået behandlingen af de beskedne mængder råjtjære, som blev tilført fabrikken til afvanding efter 1958.

Råjtjæren ankom i tankvogne fra Strandvejsgasværket og blev læsset af i de indendørs kældertanke. Derefter blev råjtjæren pumpet til destillationstårnet, også beliggende i bygningen. Destillationsprocessen skete på grundlag af varme, som kom fra et varm-olie-anlæg, opstillet i fyrrummet.

Tjæreolie/vanddampene afgik gennem et lukket system til køletårnet, som stod ude på rampen. Efter kondensering ledtes olie/vandblandingen

til tanklageret i rampen. Herfra pumpedes olievandet senere direkte over i tankbil for returnering tilbage til Strandvejsgasværket.

Der var altså tale om et lukket system uden mulighed for, at olie eller vand kunne slippe ud og foranledige forurening af jorden.

Vi har endvidere opstillet vedlagte plan for befæstelser på det gamle fabriksareal ved Marbækvejen.

Befæstelserne er nummereret kronologisk som følger:

1. En 4-5 m bred indkørselsvej, som forløb indtil midten af grunden med en »rundkørsel«, var etableret før 1949. Den var befæstet med grus og sten og emulsionstopfyldning.
2. Lagerplads og tilhørende læsserampe vest for fabrikken var stort set befæstet med en betonbelægning før 1949. Sander Madsen oplyser, at en beskedent del i den nordlige side blev udført i 1950/51, hvorefter totalarealet var befæstet.
3. Vejen imellem fabrikken og rampen og videre nord om fabrikken mod kommuneskellet og op mod transformerstationen blev asfalteret i 1958.
4. Dette halvcirkelformede areal var lagerplads for færdigvarer i tromler (tjæreolier m.v.). Det er befæstet med en asfaltopfyldning i 1955/56. Arealet var vandret og havde derfor karakter af en rampe mod vest. Den blev fjernet i 1963/64 i forbindelse med en regulering og grusbelægning af alle de arealer, som på dette tidspunkt ikke var asfalteret.

Arealet 1 og 3 blev i 1963/64 og 65 forsynet med tæppebelægninger i forbindelse med, at fabriksarealerne blev anvendt til deponering og vinterreparation af vejmaskiner - - -«

Forløbet fra 1969 til påbegyndelse af nedrivning i januar 1975:

I 1969 flyttedes produktionen fra ejendommen i Frederikssund. Sagsøgte, der agtede at sælge fabriksgrunden til boligbyggeri, rettede i den anledning ved brev af 17. februar 1969 henvendelse til Danmarks geologiske Undersøgelse, Geologisk Rigsinstitut, og anmodede instituttet om en udtalelse om risikoen for fenolforurening af grundvand i forbindelse med pæleramning og udgravning til mere end 5 meter under terræn. Baggrunden herfor var en landvæsenskommissionskendelse fra 1955 om forbud bl.a. herimod uden forelæggelse for byrådet. I sit svar af 24. februar 1969 oplyste instituttet, at der ikke var foretaget undersøgelser af fenolforureningens udbredelse i jordlagene mellem 2 og 14 meter under terræn siden undersøgelse i forbindelse med Højesteretssagen i 1958, og frarådede pæleramninger og udgravninger til større dybde end 5 meter under terræn, forinden sådanne undersøgelser, der burde udtages med små intervaller og under absolutte sikkerhedsforanstaltninger mod grundvandsforurening, blev foretaget. I skrivelse af 5. maj 1969 ansøgte indstævnte gennem De kommunale værker, bilagt det nævnte materiale fra Geologisk Institut, om ophævelse af deklARATIONEN. I en indstilling fra udvalget for de kommunale værker af 13. maj 1969, der senere blev tiltrådt af byrådet, blev det oplyst, at grunden var blevet besigtiget, og at besigtigelsen efterlod et sådant indtryk, at man anbefalede, at en gennemgribende undersøgelse af hele arealet måtte foretages, inden man turde tage nogen principiel stilling til sagen. Der blev herefter foretaget geotekniske borer. Geoteknisk Institut oplyste i skrivelse af 24. november 1969 til sagsøgte, at der i området var foretaget 10 borer til 4-6 meter under terræn, dog ingen mere end 5 meter under oprindeligt terræn, samt at nogle af borerne var konstateret

696

at være forurenede som følge af nedsivning af væsker, som anvendes i den på stedet værende fabrikation.

En analyse fra Alfred Jørgensens Gæringsfysiologiske Laboratorium af 68 jordprøver fra 6 borer udtaget i slutningen af 1969 på fabriksgrunden på foranledning af driftsbestyreren for de kommunale værker i Frederikssund viste, at 4 borer havde mellem 0 og 0,23 mg fenol pr. gram jord.

I skrivelse af 15. januar 1970 meddelte byrådet herefter, at man havde behandlet byggeprojektet på grunden og besluttet ikke at gøre indsigelse mod projektet, idet man samtidig henstillede, at der blev udvist fornøden forsigtighed ved projektets gennemførelse, og at udgravet jord fra 3 nærmere specificerede »blokke« blev bortkørt til et sted, hvor det ikke vil afstedkomme skader. Sagsøgte solgte i 1970 ejendommen til Højgaard & Schultz A/S, der i 1971 videresolgte den til Arbejdernes Andelsboligforening (AAB) Frederikssund. Af skødet vedrørende sidstnævnte salg, underskrevet den 16. august og den 21. september 1971, fremgår bl.a., at ejendommen, der er på 17.311 m², sælges for 600.000 kr. med overtagelse den 1. oktober 1970, og at der i 1955 er tinglyst landvæsenskendelse »vedr. sikkerhedsforanstaltninger mod fenolforurening af grundvandet m.v.«

Skødets punkt 1 lyder således:

»Det overtagne omfatter en byggegrund med påstående fabriksbygninger. Køber overtager i enhver henseende grund og bygninger som beset, og sælger fralægger sig ansvar for grundens bonitet og bæreevne, ligesom køber drager omsorg for byggemodning.

Sælger har specielt henledt opmærksomheden på landvæsenskendelse af 3.12.1955 og har tilstillet køber Geoteknisk Instituts rapport nr. 1 med bilag 1-13 af 24. november 1969, samt rapport fra Alfred Jørgensens Gæringsfysiologiske laboratorium. Sælger har ligeledes tilstillet køber kopi af skrivelse af 15. januar 1970 fra Frederikssund Kommune vedr. kommunens krav til udgravning, fundering, m.v.«

Side 10

Forløbet fra 1975, særlig vedrørende faren for forurening af ejendommen:

Herefter henlå ejendommen til 1974-1975, da man påbegyndte nedrivning af bygningerne. I perioden havde ejendommen været stillet til rådighed for civilforsvaret som øvelsesområde. Herunder var bygnings tag blevet fjernet, således at bygningen lå åben for vandindtrængning. Det hedder herom i et notat af 4. februar 1975 fra AAB's arkitektfirma A/S Mangor og Nagel:

»- - Imidlertid blev nedrivningen ikke påbegyndt før i 1974, hvor Civilforsvaret nedrev en del af bygningen, skorstenen blev væltet og taget blev revet ned, og mere skete der ikke. Efter netop dette tidspunkt kom vi ind i længere nedbørsperioder, og efter disse kraftige indgreb på bygningen (hvilke vi iøvrigt ikke var orienteret om, eller bekendt med), var bygningen temmelig åben, og der trængte store mængder vand ind, som løb i kælderen, og på sin vej blandede det sig med olie, asfalt og hvad der ellers var mulighed for . . .«

Den 29. januar 1975 afholdtes et møde mellem A/S Mangor og Nagel og sagsøgerens tekniske forvaltning om de miljømæssige problemer i forbindelse med arbejdet, herunder særligt vanskeligheder med bortskaffelse af forurenede jord og bygningsrester, som teknisk forvaltning i februar 1975 anslog til at andrage 150-200 m³. Den 4. juli 1975 foretoges en ny besigtigelse på grunden bl.a. med deltagelse af repræsentanter for sagsøgte og sagsøgeren i anledning af, at der var påvist yderligere rester af tjære og bitumen.

I begyndelsen af oktober 1977 blev der i Frederiksborg Amts Avis fremsat forlydender om, at der på grunden skulle være nedgravet større mængder tjære. På denne baggrund foretog A/S Dansk Gærings-Industri på foranledning af sagsøgeren analyse af 11 jord- og 2 grundvandsprøver fra grunden. Analysen af nogle af jordprøverne viste forhøjede - til dels stærkt forhøjede - fenolindhold i forhold til det normale. Herefter traf sagsøgerens miljøudvalg beslutning om en hydrogeologisk undersøgelse af grunden til brug for en vurdering af, hvorvidt der forud for en bebyggelse af arealet burde gennemføres foranstaltninger med henblik på at reducere risikoen for, at den konstaterede jord- og grundvandsforurening kan give anledning til gener, specielt risiko for forurening af anvendelige grundvandsressourcer. Geoteknisk Institut, som foretog undersøgelsen, udtalte i sin endelige rapport af 2. marts

1978 bl.a.: - - - »at det ikke kan udelukkes, at der er fare for den kommunale vandindvinding i Sillebro Ådal.«

Om byggegrunden hedder det i rapporten af 2. marts 1978 bl.a.:

»En total bortgravning af det forurenede jordvolumen på tjærefabrikens grund vil ikke på afgørende måde ændre (forbedre)situationen inden for

697

en overskuelig fremtid (25-50 år). Vi mener derfor ikke, at det i det foreliggende tilfælde er relevant, men hvis der i forbindelse med det forestående udgravningsarbejde træffes giftrester, bør disse naturligvis håndteres på en miljømæssig forsvarlig måde.

Vi vil foreslå, at det eksisterende forbud mod pælefundering på arealet ophæves, idet en pæleramning gennem morænelerslaget efter alt at dømme ikke vil øge lækagen til de underliggende (allerede forurenede) sandlag.«

Ved besigtigelse den 1. juli 1978 konstaterede teknisk forvaltning, at bitumenaffald på grunden trængte op til jordoverfladen. En systematisk undersøgelse med 20 m dybe prøvehuller foretaget i september 1978 viste forurening med tjære og bitumen i et sådant omfang, at den forurenede jordmængde indtil 2 m under terræn nu skønnedes at andrage mindst 1000-1500 m³.

Den 13. marts 1979 pålagde Frederikssund byråd i medfør af Miljøministeriets bekendtgørelse nr. 121 af 14. marts 1976 § 4, stk. 2, Arbejdernes Andelsboligforening »at de ca. 1000-1500 m³ nedgravede tjære-bitumendepoter - - - skal opgraves og nedlægges i et depot på ejendommen, der sikrer, at grundvandet ikke forurennes yderligere af de nedgravede kemikalieaffald«. Samtidig forbeholdt byrådet sig erstatning.

Pålægget blev påklaget til Miljøstyrelsen af AAB den 19. april 1979, og ved brev af samme dag blev der overfor sagsøgte og Højgaard & Schultz A/S taget forbehold om erstatningskrav som følge af forureningen. Ifølge et foreløbigt overslag fra teknisk forvaltning af 8. oktober 1979 beløb foranstaltningerne til sikring af grundvandet mod fenolforureningen sig nu til 1.250.000 kr.

Den 27. august 1980 stadfæstede Miljøstyrelsen Frederikssund byråds afgørelse af 26. marts 1979 om opgravning og deponering af affald, både vedrørende tjære- og bitumenforbindelser, idet byrådet blev myndigt til at undtage sådanne stoffer fra forbudet, som byrådet ikke anser for forureningsfarlige. Miljøstyrelsen fandt dog, at hjemmelen for byrådets påbud var miljøbeskyttelseslovens § 11.

I oktober 1981 indgik sagsøgeren og AAB en aftale til fuld og endelig afgørelse af ethvert krav af hvilken som helst art fra sagsøgeren overfor AAB i forbindelse med forurening af pågældende ejendom og opfyldelse af påbudet stadfæstet af miljøstyrelsen. Samtidig hævdede AAB den sag, der var anlagt for landvæsenskommissionen vedrørende omkostningerne ved påbudets efterkommelse. Aftalen forudsatte, at disse omkostninger androg 733.700 kr., hvoraf AAB skulle betale et endeligt fastlagt beløb på 520.000 kr., medens sagsøgeren skulle bære udgifter herudover, uanset om disse blev større eller mindre end den anslåede difference på 213.700 kr. Ved aftalen transportererede AAB sine procesuelle krav i sagens anledning og sine materielle krav mod tidligere ejere af ejendommen til sagsøgeren.

Den 4. november 1981 meddelte sagsøgte sagsøgeren, at man ikke længere ønskede underretning om forureningssagen og ikke mere ville lade sig repræsentere ved de påbudte opgravninger m.v., idet sagsøgte fortsat var af den opfattelse, at selskabet intet ansvar havde overfor nogen i sagen.

Den 20. november 1981 begyndte AAB at bortgrave den forurenede jord. Det viste sig da, at denne androg ca. 8000 m³. Grunden er nu udnyttet af AAB til boligbyggeri med etagelejligheder. Den er pr. 1. januar 1986 ansat til 7.169.700 kr. i grundværdi.

Forløbet fra 1975, særlig vedrørende faren for forurening af grundvandsboringerne i Sillebro Ådal.

Sillebro Ådal ligger nord for det af sagen omhandlede fabriksareal i en afstand af ca. 700 meter og udgør en bue ca. fra vest mod øst-sydøst. Bag Ådalen yderligere mod nord findes et højedrag kaldet »plateauet«. Sagsøgeren har ret til vandindvinding i Ådalen og på »plateauet«. Sagsøgerens grundvandsboringer er »slået«: Nr. 3. (1929/1968/1974) nr. 7 (1952), 10 (1964) og 11 (1965) i Ådalen lige nord for fabriksgrunden. Længere mod øst findes i rækkefølge mod øst i Ådalen borer numrene 9 (1958), 12 (1967) 13 (1968) 16 (1977), 14 (1968) og 15 (1977).

Det tidligere Søndre Vandværk med boring findes ca. 50 meter ca. nord for fabriksgrunden. Slagteriet med boringer findes ca. 330 meter ca. mod nordvest for fabriksgrunden.

Af en erklæring af 24. maj 1984 fra sagsøgerens tekniske rådgiver, Tage Sørensen, Rådgivende Ingeniører A/S, fremgår, at vandværkets boringer i den vestlige del af Ådalen er kontrolleret gennem et stort antal analyser i perioden 1979-1982. Een af disse analyser (boring 10) af 30. august 1979 viste fenolindhold. Ingeniørfirmaet har hertil bemærket,

698

at det ikke kan afvises, at der i forbindelse med den nævnte enkeltstående analyse kan være tale om en analysefejl. De pågældende Ådalsboringer var lukkede i 1984. Ingeniørfirmaet giver i øvrigt udtryk for, at en genåbning vil medføre tilstrømning af grundvand fra fabriksgrunden.

Som nævnt ovenfor besluttede sagsøgeren på grund af den konstaterede fenolforurening af fabriksgrunden i forbindelse med behandlingen af byggesagen at lade foretage en hydrogeologisk undersøgelse. Resultatet heraf forelå i Geoteknisk Instituts rapport af 2. marts 1978. Geoteknisk Institut konstaterede fenolforurening i en pejleboring (100) på det tidligere Søndre Vandværk samt i den sydligste boring på slagteriets grund. Derimod fandtes de øvrige boringer på slagteriets grund og Ådalsboringerne 3, 7 og 10 mod nord ikke forurenede. Instituttet kunne ikke udelukke fare for forurening af vandindvindinger i Ådalen. Instituttet foreslog etablering af afværgeboringer, herunder opretholdelse af boringerne på slagteriet for at »trække« grundvandsstrømmen fra fabriksgrunden væk fra Ådalsboringerne.

Efter anmodning fra sagsøgeren afgang Kemp & Lauritzen A/S og Geoteknisk Institut en rapport om en »grundvandsmodel for vandindvinding i Sillebro Ådal«. Det fremgår af rapporten, at Kemp & Lauritzen havde foretaget en geohydrologisk kortlægning af Ådalens østlige del i 1977 på grund af okkerforurening af disse boringer (østlige) der med anledning i denne rapport blev påbegyndt flyttet til plateauet. Denne undersøgelse og den ovennævnte rapport fra Geoteknisk institut om faren for fenolforurening af boringerne i den vestlige del af Ådalen dannede grundlaget for arbejdet.

Om undersøgelsens formål hedder det i rapporten, der blev afgivet i oktober 1979:

»1.1 Undersøgelsens formål

For at modvirke en fortsat og forværret okkerforurening må grundvandstanden i Ådalen hæves. En flytning af indvindingen til plateauet nord for Ådalen vil virke til gunst for dette.

For at hindre fenolforureningens udbredelse til boringerne i Ådalen må grundvandsstrømmen fra forureningskilden styres bort fra det truede borefelt. Dette kan gøres ved hjælp af afværgeboringer, som er placeret således, at det forurenede grundvand opsamles og afledes ved pumpning på disse. Oppumpning og afledning af det forurenede grundvand har imidlertid, som bieffekt en yderligere vandstandssænkning i grundvandsreservoiret og virker derfor forstærkende på okkerforureningsmekanismen.

Som et alternativ til afværgeboringerne kan det vestlige borefelt tænkes helt eller delvist nedlagt og indvindingen flyttet til nye erstatningsboringer på plateauet. Virkningen heraf vil være gunstig på grund af den resulterende vandstandsstigning i Ådalens aflejringer af tørv og

dynd, hvor netop afdræningen har medført okkerforureningen. En vandstandsstigning vil også være gunstig i forhold til fenolforureningen både fordi strømningshastigheden fra forureningskilden, hen mod det truede borefelt, aftager med stigende vandstand omkring feltet, og fordi vandstandsstigningen her vil ændre strømningsbilledet i den ønskede retning.

Det er undersøgelsens formål at tilvejebringe et bedre kendskab til strømningsforholdene i reservoiret og at anvise, hvilke afværgeforanstaltninger der samtidig kan sikre mod fenolforurening af byens vandforsyning og imødegå okkerforureningen i perioden indtil Marbækværket bliver sat i drift samt at vise effekten af Ådalsreservoirets aflastning, når dette sker.«

Rapporten konkluderer således:

»Sammenfattende kan det derfor siges, at sikring mod fenol kræver lukning af boringerne 3, 7, 10 og 11 i Ådalens vestlige del, case 22, og at den bedst opnåelige imødegåelse af okkerforureningen yderligere kræver lukning af boringerne 14 og 16 i Ådalens østlige del, case 30. Erstatningsindvindingen, der placeres på plateauet nord for Ventevej, fordrer etablering af yderligere 2 boringer ` ca. 40 m<sup>3</sup>/h case 22, og 3 boringer ` ca. 40 m³/h, case 30.« - - -

Der kan ikke på det foreliggende grundlag uddrages konkrete oplysninger om de fenol- og okkerforurenede grundvandszoner øjeblikkelige udstrækning eller bevægelsehastighed.

Generelt kan det dog antages, at okkerforureningsmekanismen formentlig helt eller delvist vil blive stoppet som følge af den vandstandsstigning i Ådalsreservoiret, som følger af den foreslåede omfordeling af indvindingen, case 30, og den aflastning af hele reservoiret, som vil følge af Marbæk-værkets idriftsættelse. Om den eller de okkerforurenede zoner vil være ført bort mod Roskilde Fjord, når forbrugsstigningen atter nødvendiggør en produktionsstigning på Ådals-værket, afhænger af en række forhold, som der ikke med en rimelig sikkerhed kan skønnes om i dag.

Derimod må fenolforureningen antages at

699

fortsætte i meget lang tid, da fenolen må skønnes at blive tilført grundvandsstrømmen med den nettonedbør, som passerer forureningskilden under dets nedsvivning til grundvandet.

Ved en fremtidig forøgelse af indvindingen fra Ådals-reservoiret må oppumpningsfordelingen således stadig påregnes at skulle tilrettelægges under hensyn både til fenolforureningsfaren og til okkerforureningsfaren.«

Forslaget i rapporten er senere gennemført. Påstanden i denne sag om betaling af 700.000 kr., som en del af den samlede påstand, udgør en beregnet del af omkostningerne ved denne omlægning.

Syn og skøn, herunder afhjemling i landsretten.

Der er til brug for sagen afgivet syns- og skønserklæring af den 10. juli 1984 af civilingeniør Georg Christiansen og direktør P. Stausholm Pedersen. Erklæringen indeholder 2 appendikser med tekniske redegørelser. Heraf fremgår bl.a., at råttjære, der hidrører fra tørdestillation af kul på gasværker indeholder ca. 7% fenol.

Om sagsøgtets produktion på fabrikken i Frederikssund udtales:

»Tjæredestillation i Frederikssund

Af bilag D fremgår det, at man havde tjæredestillation på anlægget og fremstillede vejtjære. Ved destillationen af 1.200 tons råttjære pr. år, som foregik i hvert fald indtil 1966, afdestillerede man:

1. Vand (procesvand) ca. 3% af råttjæremængden eller på årsbasis ca. 60 tons!! indeholdende ca. 600 kg fenoler, der blev ledt ud i fjorden gennem en rørledning. Der skal ikke spildes meget procesvand på jorden, før en anelig mængde fenol siver ned i den.

2. Letolie (ca. 2% af råttjæremængden) der indeholder benzol, toluol, etc. er meget let flygtig, ca. 40 ts pr. år, hvilket sjældent giver anledning til forurening af jorden, selvom der spildes, idet stofferne ikke er opløselige i vand, og fordampes hurtigt.
3. Karbololie (ca. 19% af råttjæremængden) indeholder ca. 30% fenoler og som følge deraf foranlediger den meget let forurening af jorden såfremt der spildes noget, idet de 30% fenoler er vandopløselige (200 tons på årsbasis).

Emulsionsfabrikationen med bitumen

Bitumen kan sammenlignes med tjærebegdel, idet råttjæren kan sammenlignes med råolie, d.v.s. at bitumen til vejbrug fremkommer ved destillation af råolie. Bitumen er uopløselig i vand. Bitumen anvendes hovedsagelig til vejbelægninger og tagbelægninger. Den kemiske sammensætning er hovedsagelig alifatisk højmolekylære kulbrinter, men dog indeholder den også polyaromatiske hydrokarboner (PAH) men i meget mindre mængder - ca. 100 gange så lidt som i tjære.

Som nævnt i bilag 15, side 3, er der konstateret en fenolforurening på 0,034 mg/l (ved FAS) Hvis man nu antog, at denne forurening er udtryk for helheden i dette område, hvor meget grundvand kunne så forurennes af f.eks. et spild af fabrikken af f.eks. 1) 1 tromle ` 200 kg mellemolie, 2) 3 tromler ` 200 kg råttjære eller 3) 6 m³ spildevand (procesvand). I de tre tilfælde vil regnvand over en vis periode udvaske ca. 60 kg fenoler. I sidste tilfælde er det allerede på vandopløselig form, og denne mængde forudsættes langsomt at blive fortyndet ned til 0,034 mg/l grundvand.

I alle tre tilfælde forurennes 60.000.000³⁴ sv. t. 1.800.000 m³ vand.

Man vil derfor forstå, at et forholdsvis beskedent spild af tjæreprodukter - på overfladen eller nedgravet - kan påvirke grundvandet i meget store områder. Hvis man tænkte sig, at grundvandet ikke måtte indeholde mere end det tilladelige for drikkevand, hvilket vil sige: 1 mikrogram/l sv.t. 0.001 mg/l, ville det kræve en fortynding på yderligere 34 gange sv.t. 60 mill m³ vand.«

Vedrørende nedbrydning af forureningsstofferne anføres:

»Tjære

1. Den faste tjære nedbrydes langsomt, og kun i de øverste jordlag i små mængder. I større mængder og nedgravet nedbrydes det aldrig.
2. De vandopløselige tjærestoffer, som beskrevet tidligere, nedbrydes i de øverste jordlag, hvor varme og ilt er tilstede, forholdsvis hurtigt - fenoler er normalt forekommende i naturen i meget små mængder, idet de dannes ved nedbrydningsprocesser, ved brande, etc. og naturen er udstyret med specielle bakterier, der omdanner disse stoffer til CO² og H²O, men bakterierne kræver varme og ilt, hvilket ikke er tilstede, så snart fenolerne kommer ned i grundvandet. Nedbrydningen af den vej er standset, således at fenolforureningen i grundvand ikke kan fjernes på den måde. Det kan i

700

praksis kun fjernes ved gennemskylning med store vandmængder. Men selv i de øverste lag er det ikke sikkert, at nedbrydningen finder sted, det afhænger igen af koncentrationen (sylvetøjseffekten).

Bitumen-emulsion

Bitumen nedbrydes betydeligt lettere og hurtigere i naturen, når der er ilt tilstede. Hvad angår Diaminerne (Emulgator) som er opløselige i vand, og som er trængt ned i undergrunden fra de omtalte render med den frostødelagte emulsion, er der så vidt vides ikke analyseret for disse stoffer i grundvandet, selv om der er stor sandsynlighed for deres tilstedeværelse. Stofferne nedbrydes relativt hurtigt i ikke koncentreret form i naturen af bakterier og ilt. Hvorimod, hvis det først er kommet i grundvandet, er det kun kalk, der kan få det til at udskille. Selv om

det virker ætsende og irriterer huden i koncentreret form, vil det sikkert hverken lugte eller kunne smages i stærkt fortyndet form i modsætning til fenoler.

I al almindelighed kan man sige, at for alle vandopløselige forureningsprodukter, der her er tale om, gælder det, at de relativt let nedbrydes i naturen i stærkt fortyndet form i de øverste jordlag, hvor varme og ilt er tilstede, hvorimod, hvis de er koncentrerede, kan bakterierne ikke arbejde (kendes fra sylvetøj!) og nedbrydning foregår næsten ikke.«

Om udbredelse af forurening i jord hedder det bl.a.:

»Ved udslip af et forurenende stof i de øverste jordlag vil der ske en lodret transport af stoffet ned gennem den umættede zone (d.v.s. hvor jordens porer i hvert fald delvis er fyldt med luft) til grundvandet, hvor stoffet opblandes og føres med grundvandsstrømmen i den vandmættede zone. I begge zoner foregår dels en fortynding, dels en tidsforsinkelse. - - -

Er der tale om vedvarende udslip vil den oprindeligt umættede zone blive mættet, og nedsynkningshastigheden vil forøges betydeligt.«

Side 20

Af besvarelsen i syns- og skønsrapportens enkelte spørgsmål fremgår endvidere bl.a.: at den bortgravede jord indeholdt fenol, der ville have været årsag til yderligere grundvandsforurening, såfremt jorden ikke var blevet fjernet, at der ikke har været foretaget effektive foranstaltninger til at forhindre spild i at gå i jorden efter 1958, at en del af de miljøfarlige produkter, der blev konstateret på ejendommen, kan henføres til tiden efter 1958, at bortgravning i det skete omfang må anses for begrundet, og at man i 1958 i grove træk kunne forudse forureningsudbredelsesretning. Der henvises i øvrigt til besvarelsen i rapporten af de enkelte spørgsmål.

Under afhjemling af skønserklæringen, der er vedstået af skønsmændene, har civilingeniør Georg Christiansen supplerende udtalt, at man siden 1958 har fået ny viden om grundvandsstrømninger, især efter indførelse af databehandlede modeller. Forureningen fra grunden, hvor sagsøgtes fabrik lå, ville naturligt følge grundvandsstrømmen mod fjorden. Hvis strømmen går i den modsatte retning - mod Sillebro Ådal - vil det være forårsaget af vandboringerne dér. Det er nødvendigt at fjerne al jord fra grunden, hvis man skal være helt sikker på at få al forurening herfra væk.

Direktør Stausholm Pedersen har understreget, at der ikke er fenol i bitumen, der fortsat bruges til vejbelægning. Vedrørende spørgsmål 14d har han udtalt, at det er teknisk muligt at adskille tjære og bitumen i forurenede jord, men så bekosteligt, at det vil være praktisk uigennemførligt. Han mener ikke, at Strandvejsgasværket har kunnet anvende det fenolholdige vand, der blev til rest efter tjæredestillationen.

Skønsmændene har oplyst, at de ikke har foretaget selvstændige undersøgelser af, hvordan det faktisk forholder sig med sagsøgtes tjæreproduktion med hensyn til fremgangsmåde, tidsrum og produktmængder, men har baseret sig på oplysninger herom i sagens bilag. I besvarelsen af spørgsmål 24 er der således taget hensyn til oplysningerne i brev af 6. december 1983 (bilag o) om befæstelsen af fabriksgrunden, men når det i svaret udtales, at der ikke har været foretaget effektive foranstaltninger til at forhindre spild i at gå i jorden, skyldes dette, at der ikke var etableret afløb fra de befæstede arealer.

Der er mellem parterne enighed om, at fenolforurening alene kan hidrøre fra tjæreproduktion og ikke fra produkter indeholdende bitumen. Vidneforklaringer:

Der er under domsforhandlingen afgivet vidneforklaring af afdelingsingeniør Ole Finn Olsen, ingeniør Olav Hansen, stadsingeniør Ole Buhl og civilingeniør Jørgen la Cour.

Afdelingsingeniør Ole Finn Olsen, der har været ansat hos sagsøger siden 1969, har forklaret, at

701

afgravningen af forurenede jord på den pågældende grund begyndte i november 1981. Det viste sig, at der var betonkar og tromler nedgravet,

de fleste med stort fenolindhold ifølge analyser. Afgravningen, der afsluttedes i september 1982, fik derfor et større omfang end de forventede 1000-1500 m³. Man fjernede alt, hvad der var sort, og som lugtede kraftigt, og gik ned til 3½ meters dybde.

Ingeniør Olav Hansen, der tidligere har været ansat i Kemp & Lauritzen A/S, og som er medforfatter af rapporten af oktober 1979, har forklaret, at den løsning, som rapporten anviser, efter vidnets bedste overbevisning har været nødvendig for at afværge en fenolforurening og okkerforurening af grundvandet i Ådalen. Denne forurening, som gør vandet uegnet til drikkevand, fremkommer ved en sænket grundvandstand. Det har vist sig, at okkerforureningen kun optrådte i den østlige del af Ådalen, medens risikoen for fenolforurening alene optrådte i borerne i den vestlige del af dalen. Den modelsimuleringsteknik på grundlag af databehandling, som rapporten bygger på, blev først lanceret i slutningen af 1960'erne. Vidnet tror næppe, at han i begyndelsen af 60'erne, hvis han havde været vandværksbestyrer i Frederikssund, ville have været opmærksom på faren for fenolforurening fra Phønixgrunden i forhold til borerne i Ådalen. På det tidspunkt var det kun få særligt informerede fagfolk, som havde viden om dette emne. De seneste borer på det såkaldte plateau i højdedraget ved Ådalen (boringer nr. 17-20), er placeret sådan, at der ikke er risiko for fenolforurening i vandet her, og det gælder uanset, om der har været boret nede i selve Ådalen eller ej. Det naturlige løb for grundvandet fra Phønixgrunden ville være mod fjorden. I det tilfælde, grundvandstrømmen tager andre retninger, skyldes det vandboringer. Vidnet er ikke i stand til at svare på, om de borer, der hele tiden har eksisteret på andelsslageriet FSA nord for Phønixgrunden, har kunnet give grundvandet retning mod Ådalen. Der er ikke lavet modelberegninger vedrørende dette spørgsmål.

Civilingeniør Jørgen la Cour har forklaret, at han har været overingeniør i sagsøgtes vejafdeling for Sjælland fra 1958 til 1969. Han havde ansvaret for fabrikken i Frederikssund fra 1963-64 indtil dens lukning i 1969. Vidnet har forklaret, at tjæren blev bearbejdet indendørs, og at destillationen af tjæren skete i et lukket system, således at det såkaldte procesvand, der indeholder fenol, blev sendt retur til Strandvejsgasværket. Vidnet ved, at kloakledningen fra fabrikken til fjorden blev repareret i 1958, men han mener, at den kun ledte overflade- og toiletvand bort.

Syns- og skønserklæringens antagelse af, at der produceredes 1200 tons tjære pr. år på fabrikken i årene efter 1958, bygger på en misforståelse. Omkring 1958 var tjæreproduktionen i stærkt fald, idet den blev afløst af bitumenproduktion. I slutningen af 50'erne androg tjæreproduktionen ca. 200 tons pr. år og faldt til 50-100 tons pr. år i midten af 60'erne.

De tønder med frossent indhold, der blev tøet, og som løb ud i grave- og render på grunden om foråret, var udelukkende tønder med bitumen. Rrenderne blev senere kastet til med jord. Da Phønix solgte fabriksgrunden til Højgaard & Schultz, blev der efterladt mindre kvanta af tjære og bitumen i fabriksbygningernes nederste kælder, der var anvendt som lagertank. Vidnet ved, at disse kældre efter salget lå åbne og ubeskyttede med tjære og bitumen i meget lang tid.

Procedure.

Sagsøgeren har til støtte for sin påstand nærmere anført, at der på den pågældende ejendom i tiden efter højesteretsdommen i 1958 er sket en fortsat forurening af jord og grundvand med fenol, idet det må lægges til grund, at produktion af tjæreprodukter har været opretholdt, i hvert fald til midten af 1960'erne.

Sagsøgte er erstatningsansvarlig for de udgifter, som sagsøgeren har måttet afholde på grund af denne forureningsfare, idet sagsøgte har fortsat tjæreproduktionen uden effektive og helhjertede foranstaltninger til at afværge fenolforurening. Syns- og skønserklæringen godtgør sagsøgtes erstatningsansvar ved at påvise, at den fortsatte forurening har medført fare for forurening af sagsøgerens vandindvinding i Sillebro

Ådal, en fare som sagsøgte med baggrund i sagens forhistorie, herunder især præmisserne i højesteretsdommen, burde have været særlig påpasselig med at afværge. Sagsøgte har herefter også vidst eller burdet vide, at en fortsættelse af tjæreproduktionen på den måde, den fandt sted efter 1958, kunne medføre de foranstaltninger til at afværge faren og de udgifter hertil, som sagsøgeren nu har afholdt.

Udgifterne, der bl.a. omfatter fjernelse af ca. 8000 m³ jord, har været nødvendige, hvilket

702

ligeledes støttes af skønserklæringen, der endog udtaler, at al jord over grundvandsspejlet burde have været fjernet, hvis faren for grundvandsforurening med sikkerhed skal elimineres.

Erstatningskravet skal ikke nedsættes eller bortfalde på grund af sagsøgerens egen skyld for forureningsfaren af Ådalen, idet al det tilførte fenol til jorden på fabriksgrunden var sket før 1970, hvor ejendommen ved kommunesammenlægningen kom til at ligge i Frederikssund kommune. At kommunen også efter 1958 har indvundet vand i Ådalen, kan ej heller indebære egen skyld.

Sagsøgeren bestrider, at kravet skulle være forældet. Den 5-årige forældelsesfrist begynder først at løbe fra det tidspunkt, hvor sagsøgeren kunne opføre sit krav som følge af skaden, hvilket må være i tiden mellem 27. august 1980, hvor Miljøstyrelsen stadfæster påbudet om jordens fjernelse, og november 1981, hvor den faktiske bortgravning begynder, og fristen afbrydes ved sagsanlæg i maj 1982. Forældelse efter Danske Lovs 5-14-4 er heller ikke indtrådt, idet sagsøgeren i hvert fald har mindet sagsøgte om kravets eksistens inden 20 år efter dets stiftelse i årene fra 1958 til midten af 1960'erne.

Sagsøgte har til støtte for frifindelsespåstanden i første række henvist til, at sagsøgerens krav må betragtes som et regreskrav, der er afledt af købers krav mod sagsøgte som sælger af den pågældende ejendom, et krav som køber (AAB) ikke kan gøre gældende, da AAB i skødet har fået alle oplysninger om, at grunden var fenolforurenet, hvilket har bevirket, at ejendommen kunne købes for kun 600.000 kr., selv om den i 1986 er ansat til godt 7 mio. kr. i grundværdi. At der er tale om et sådant regreskrav fremgår af brevet af 26. marts 1979 til AAB, hvor sagsøgeren bebuder erstatningskrav i anledning af afværgelse af grundvandsforurening sammenholdt med aftalen i oktober 1981 mellem sagsøgeren og AAB, der transporterer AAB's krav mod tidligere ejere af ejendommen til sagsøgeren.

Sagsøgte har endvidere henvist til, at de udgifter ved bortgravning af jord, som sagsøgeren har afholdt, er en følge af et påbud i medfør af § 11 i miljøbeskyttelsesloven, der først er vedtaget længe efter sagsøgtes salg af ejendommen og derfor er sælger uvedkommende. Hertil kommer, at lovens § 11, stk. 1, slet ikke giver hjemmel til at påbyde forurenet jord fjernet, hvorfor påbudet er ugyldigt.

I anden række gør sagsøgte gældende, at der ikke kan pålægges sagsøgte et direkte erstatningsansvar, da sagsøgeren ikke har godtgjort, at der foreligger et ansvarsgrundlag. Der er således ikke ført bevis for, at sagsøgte efter 1958 har fortsat med at forurene jorden. Vidnet la Cours redegørelse i brevet af 6. december 1983 for de foranstaltninger, der blev truffet efter 1958 for at afværge fenolnedrivning i jorden, kan ikke fejles til side af skønserklæringen, der vedrørende dette spørgsmål ikke er baseret på skønsmændenes selvstændige undersøgelser, men på formodninger ud fra visse andre bilag i sagen.

Sagsøgeren har således ikke påvist en konkret uforvarselig adfærd på dette område fra sagsøgtes side, hvorved bemærkes, at højesteretsdommen fra 1958 kun vedrørte en realiseret forurening af Søndre Vandværks boring og således ikke danner grundlag for bevis i nærværende sag. Der er heller ikke ført bevis for, at borerne i Ådalen overhovedet er forurenet med fenol, idet den eneste registrering af fenol kan bero på en målefejl. Derfor foreligger der kun risiko for fenolforurening, og sagsøgeren har ikke påvist årsagssammenhæng mellem sagsøgtes adfærd og risikoen for fenolforurening af vandboringerne i Sillebro

Ådal, der ligger hele 700 meters afstand fra fabriksgrunden. Under alle omstændigheder har sagsøgeren ikke kunnet godtgøre, at en sådan eventuel sammenhæng har kunnet påregnes af sagsøgte i årene kort efter 1958. Sagsøgeren selv kunne i hvert fald ikke forudse denne risiko, idet sagsøgeren efter 1958 har åbnet nye vandboringer i Ådalen. Er dette sket trods viden om forureningsrisikoen fra fabriksgrunden, har sagsøgeren på grund af egen skyld mistet ethvert krav på erstatning. Egen skyld hos sagsøgeren foreligger desuden ved, at sagsøgeren som følge af sine boringer i Ådalen har ledet grundvandsstrømmen fra den forurenede grund væk fra det naturlige løb mod fjorden, således at strømmen i stedet har taget retning mod dalen.

Subsidiært har sagsøgte gjort gældende, at det fremsatte erstatningskrav er for stort. Der er intet bevis for, at den skete bortgravning af jord har været påkrævet for at beskytte grundvandet i Ådalen, jfr. Geoteknisk Instituts rapport af 2. marts 1978 og konklusionen i rapporten fra oktober 1979 fra Geoteknisk Institut og Kemp & Lauritzen A/S.

Sagsøgte har vedrørende de enkelte poster i sagsøgerens erstatningsopgørelse vedrørende bortgravning af jord m.v. (bilag 69) bl.a. bemærket, at

703

post 2, som er honorar til syns- og skønsmænd, må henregnes til sagsomkostninger, at post 10 vedrører køb af apparater, som nu er sagsøgerens ejendom, at post 12 omfatter retsafgifter på 39.220 kr. og iøvrigt vedrører salær til advokat Koch-Nielsen for udfærdigelse af aftalen mellem sagsøgeren og AAB, som er sagsøgte uvedkommende, samt at det er vanskeligt at kontrollere post 13. Vedrørende kravet på 700.000 kr. til flytning af fenoltruede boringer og udarbejdelse af teknisk rapport påstås frifindelse, allerede fordi beløbene kun er skønnede.

Posten på 350.000 kr., som er skønnet og udokumenteret, kan heller ikke anerkendes, da beløbet ikke er betalt og ikke bør betales af sagsøgeren. Det drejer sig om drift af et slagteris vandboringer, som skal benyttes som afværgeboringer, men som hidtil har været drevet af slagteriet for egen regning og til eget brug.

Sagsøgte har endelig gjort gældende, at et eventuelt erstatningskrav er forældet, da den 5-årige forældelsesfrist ikke kan begynde at løbe fra et senere tidspunkt end 1975, hvor sagsøgeren kendte forureningen af fjorden og faren for forureningen af grundvandet, og idet retslige skridt først er iværksat ved sagsanlægget i maj 1982. Forældelse efter DL 5-14-4 må antages at være indtrådt 20 år efter kravets stiftelse kort efter højesteretsdommen den 20. februar 1958, d.v.s. omkring 1978, hvor forældelsen ikke er afbrudt ved påmindelse om kravet fra sagsøgeren overfor sagsøgte.

Præmisser og konklusion.

Dommerne (Niels Larsen og Nicolaisen) udtaler:

Det tiltrædes, at sagsøgers krav vedrørende den forurenede ejendom ikke kan gøres gældende som et krav afledt af AAB's krav mod sagsøgte som sælger.

Ved Højesterets dom af 20. februar 1958 blev det fastslået, at sagsøgte havde handlet uagtsomt ved at have behandlet og oplagret tjære på grunden uden at træffe fornødne foranstaltninger til at afværge forurening af grundvandet som følge af nedtrængen af fenol i jorden, og indstævnte fandtes at have pådraget sig et erstatningsansvar herfor.

Sagsøgte har fortsat tjæreproduktionen på stedet i tiden fra 1953 til omkring midten eller slutningen af 1960'erne. Efter syns- og skønserklæringen findes det godtgjort, at der i forbindelse med den fortsatte produktion ikke har været truffet effektive foranstaltninger til at forhindre fenolnedrivning i jorden. Særlig efter højesteretsdommen i 1958 har det måttet stå sagsøgte klart, at der påhvilede virksomheden en skærpet pligt til at forhindre yderligere fenolnedrivning, som sagsøgte måtte påregne kunne medføre øget forurening af grundvandet. Ved som anført at have fortsat tjæreproduktionen uden effektive foranstaltninger til at afværge sådan forurening eller fare herfor findes sagsøgte

at have handlet erstatningsansvarligt overfor sagsøgeren, der har vandindvindingsretten i Ådalen. Den omstændighed, at sagsøgeren efter 1958 har åbnet nye boringer her, eller at en del af forureningen eller faren herfor kan hidrøre fra tiden før 1958, findes ikke at burde medføre, at sagsøgte erstatningsansvar lempes eller bortfalder.

Efter skønserklæringen har det været påkrævet at fjerne jord fra grunden i det skete omfang for at afværge yderligere forurening af grundvandet. Sagsøgte pålægges derfor at erstatte sagsøgeren udgifterne ved bortfjernelsen m.v., bortset fra 94.822 kr. (post 2, 10 og 12, opgørelsen bilag 69) eller med i alt 2.778.284 kr.

Det findes ikke godtgjort, at omlægningen af boringerne i Sillebro Ådal, der efter det oplyste også må betragtes som et led i den samlede vandindvinding og vandforsyning hos sagsøger, er således begrundet eller nødvendiggjort af forureningsfare som følge af fenolnedrivningen fra fabriksgrunden, at den kan danne grundlag for erstatningsansvar for sagsøgte, der herefter frifindes for de fremsatte krav på 700.000 kr. og 350.000 kr.

Det tiltrædes endvidere, at erstatningskravet hverken er forældet efter lov nr. 274 af 22. december 1908 eller DL 5-14-4.

Dommer H. Vollmond, der ligesom flertallet vil frifinde for så vidt angår kravene om erstatning for flytning af grundvandsboringer i Sillebro Ådalen og udgifter til opretholdelse af slagteriets vandboringer, har stemt for i det hele at frifinde sagsøgte med følgende begrundelse:

Efter indholdet af Arbejdernes Andelsboligforenings skøde af 1971 på ejendommen kan det af sagsøgeren Frederikssund kommune under denne sag på grund af byggegrundens forurening rejste krav mod sagsøgte A/S Phønix Contractors ikke støttes på skødet, og erstatningsgrundlaget må derfor søges i den almindelige erstatningsret vedrørende følgeskader uden for kontraktforhold.

704

Forureningen af fabriksarealet er sket i tidens løb siden tjære- og asfaltfabrikken blev opført her i 1923-24, men det kan bevismæssigt ikke med sikkerhed fastslås, at yderligere udsivning og spild af produktvand og tjærerester har fundet sted i noget større omfang efter fornyelsen af den i højesteretsdommen af 1958 omtalte defekte spildevandsledning og indtil tjæreproduktionens fuldstændige ophør i midten af 1960-erne. Det kan endvidere ikke bortses fra, at det kan have haft indflydelse på forureningsgraden, at ejendommen efter Arbejdernes Andelsboligforenings overtagelse af den i 1970-71 har henligget ubenyttet og ubeskyttet i 4-5 år og har været udsat for vejrliget, således som det er beskrevet i det foran gengivne brev af 4. februar 1975 fra boligselskabets arkitekt.

Hverken under landvæsenskommissionssagen i 1954 eller højesteretsretssagen i 1958 eller i forbindelse med Frederikssund kommunes godkendelse af boligbyggeri på arealet i 1970 blev der rejst krav om, at Phønix skulle opgrave grunden og fjerne tjærerester, og et pålæg herom kunne under den daværende retstilstand næppe gennemføres med det formål at afværge en fare for forurening af grundvandet i nabolaget.

Ved en samlet vurdering af sagens bevismæssige og retlige omstændigheder er der ikke tilstrækkelig begrundelse for at statuere, at det bør pålægges Phønix en årrække efter salget af grunden og ophør af en lovlig tjæreproduktion at betale de særdeles betydelige og i forhold til grundens pris i 1970 uforholdsmæssige omkostninger ved de vidtgående foranstaltninger til rensning af ejendommen, som kommunen har sat i værk.

Der gives dom efter stemmeflertallet.

- - -

Sagsøgte betaler 200.000 kr. i sagsomkostninger til sagsøgeren.

Højesterets dom.

Den indankede dom er afsagt af Østre Landsret.

I pådømmelsen har deltaget syv dommere: P. Christensen, Funch Jensen, Weber, Kardel, Riis, Hermann og Marie-Louise Andreasen.

Appellanten har påstået frifindelse, subsidiært mod betaling af et mindre beløb.

Indstævnte har påstået appellanten tilpligtet at betale 3.988.778 kr. med procesrente af 1.993.000 kr. fra den 21. maj 1982 til den 16. januar 1987 og af 2.778.284 kr. fra denne dato, af 700.000 kr. fra den 21. maj 1982 til den 3. oktober 1987 og af 1.210.494 kr. fra denne dato.

Subsidiært har indstævnte påstået appellanten tilpligtet at betale et mindre beløb end principalt påstået.

Indstævntes principale påstand fremkommer således:

Tilkendt ved landsrettens dom 2.778.284 kr.

Udgifter ved etablering af erstatningsindvinding ved flytning af fenoltruede grundvandsboringer i Sillebro Ådal 1.210.494 kr.

Det er oplyst, at Frederikssund Byråd den 3. januar 1958 tilskrev Dansk Vejmaterialefabrik således:

»Idet man hoslagt fremsender genpart af stadsingeniørens rapport af 19. f.m. til sundhedskommissionerne i Oppe-Sundby og her vedrørende de afholdte tæthedsprøver på afløbsledningerne på firmaets fabrik i Oppe-Sundby, skal man under henvisning til landvæsenskommissionskendelse af 20. november 1954 opfordre firmaet til snarest gørligt at foranledige de utætte afløbsledninger tætnede.

Man har med sundhedskommissionen i Oppe-Sundby truffet aftale om, at den kontrol med arbejdets rette udførelse, der efter kendelsen skal udføres af denne kommission, udføres af stadsingeniørkontoret og en repræsentant for kommissionen, hvorfor man finder det hensigtsmæssigt, at fabrikken lader stadsingeniørkontoret tilgå meddelelse, når tætningsarbejderne er afsluttet, hvorefter et eftersyn ville finde sted.«

Af skønserklæringen af 10. juli 1984 fremgår, at der blandt andet blev stillet skønsmændene følgende spørgsmål:

»Hvis det overhovedet kan konstateres med tilstrækkelig sikkerhed, at der er sket en yderligere forurening med fenol efter 1958, bedes skønsmændene foretage en bedømmelse af, om denne senere forurening er af større eller mindre betydning, og særlig om den er af væsentlig selvstændig betydning for faren for forurening af grundvandet i Sillebro Ådalen sammenlignet med den forureningsfare, der må antages at hidrøre fra forurening af jorden og grundvandet som følge af fenol, der stammer fra forurening før 1958.«

Skønsmændene besvarede dette spørgsmål således:

»Da der efter 1958 har været behandlet produkter som før, og da der som oplyst ikke har været foretaget effektive foranstaltninger til at forhindre spild i at gå i jorden et eller andet sted på grunden, må det med ret stor sikkerhed formodes, at forureningspåvirkningen er fortsat - dog noget

705

formindsket. Da denne forurening er med til at forlænge det tidsrum, der hengår før forureningsfaren ophører, har den selvstændig betydning for faren for forurening af grundvandet i Sillebro Ådalen.«

Til brug for Højesteret er tilvejebragt yderligere oplysninger og afgivet nye forklaringer.

Appellanten har fremlagt et kort over Dansk Vejmaterialefabriks område målt i december 1953. Kortet viser koter og kloakering i området, og det er forsynet med revisionspåtegninger, senest 4. januar 1958.

Indstævnte har fremlagt en politirapport af 18. april 1966 fra Frederikssund politi, hvoraf fremgår, at der samme dag var konstateret en olieforurening af vandet i Roskilde fjord ved Ude-Sundby åens udløb. Forureningen viste sig at komme fra en rørledning på Tjærefabrikken. Om årsagen til forureningen blev der af den på fabrikken ansatte formand, Erik Sander Madsen, afgivet følgende forklaring:

»Han forklarede, at overfladevandet fra fabrikkens område løb til en brønd ved skellet, hvor det kommer ud i den ledning, som har udløb i Ude Sundby å.

Han erklærede dog, at der ikke i den sidste tid på fabrikkens område havde været foretaget noget, der skulle kunne give stærk forurening af vandet, men ved eftersyn af brønden konstateredes det, at meget stærkt olie- og tjæreblandet vand løb til brønden fra fabrikkens område.

Ved eftersyn på pladsen sammen med formanden konstateredes, at der løb olie ud fra en 16.000 l overjordisk tank, som findes på en stor rampe på fabrikkens område.

Ved undersøgelse konstaterede formanden, at en afløbshane i tanken var frostsprængt, og han etablerede straks opsamling af den udstømmende olie.

Han oplyste, at tankens indhold består af affaldsprodukter fra tjærefabrikation i sommeren 1965, og at indholdet hovedsagelig er tjæreolie, blandet med vand. Da det fortrinsvis har været vand, som har stået nederst i tanken og dermed i hanen, har en frostsprængning af hanen været mulig.

Han erklærede dog, at han ikke tidligere havde bemærket forholdet, idet tanken er beliggende på et sted, hvor han ikke i det daglige kommer, og han havde ikke bemærket, at olien sivede ud over rampens kant.

På fabrikkens skrånende areal er rampen afgrænset med en betonmur, og under denne mur findes en betonstøbt rende, hvori evt. spild fra rampen kan opsamles og føres til en beholder.

Det blev konstateret, at olien løb over kanten af spildrenden, hvorefter den som overfladevandet løb til brønden og dermed til udløbet.

Formanden var på nuværende tidspunkt ude af stand til at udtale sig om, hvor længe forholdet havde vedvaret, eller hvor meget olieblandet vand, der var løbet ud.«

Til samme rapport forklarede direktør Jørgen la Cour, at »- - det ved pejling af tanken er konstateret, at der er spildt ca. 600 l olieblandet vand.

Han mener, at tankens indhold skulle bestå hovedsagelig af tjæreolie og vand, og at kun ca. halvdelen skulle være olie.

Han er klar over, at tanken må have været læk gennem længere tid, formentlig fra tøbruddet. Han har nu foranlediget, at tanken er blevet tømt, idet indholdet er tappet på tromler, hvormed forholdet er bragt til ophør. Han betegnede uheldet som hændeligt men er dog klar over, at der burde være ført bedre opsyn på stedet.«

Skønsmanden Peder Stausholm Pedersen har bl.a. forklaret, at det ovenfor nævnte spørgsmål i skønserklæringen blev besvaret på grundlag af oplysninger fra kommunen i en skrivelse af 29. december 1983 til advokat Koch-Nielsen. Hvis der har været kloakeret som vist på kortet, og hvis arealet har været befæstet med hældning mod afløbene, er det ikke særlig sandsynligt, at eventuelt spild har forurennet grundvandet, idet spildet i givet fald er løbet via det kommunale kloaksystem ud i fjorden. Set med den erfaring, man har i dag, vil han anse det for uforvarsomt, at tjæren blev efterladt på fabrikken, da den lukkede. Hvis man skal se på det med 1969-øjne, vil han mene, at man burde have fjernet tjæren, men det må samtidig tilføjes, at man ikke kunne komme af med tjæren på daværende tidspunkt. Man kunne måske have deponeret den i en grusgrav, men det ville have betydet en øget risiko for forurening i forhold til at lade tjære blive i bygningen. Kommunerne efterlod i øvrigt samme affaldsprodukter fra gasværkerne på produktionsstedet efter nedlæggelse af gasværker. Kommune-Kemi var ikke i drift på daværende tidspunkt. Han er enig i den opfattelse, der er givet udtryk for i Østre Landsrets dom, hvorefter nedrivning af taget generelt har forøget risikoen for forurening af grundvandet med fenol. Han kan ikke sige noget om den konkrete risiko, men hvis kloakeringen har været effektiv, er eventuelt overløb forsvundet gennem kloaksystemet ud i fjorden.

706

Ole Finn Olsen har bl.a. forklaret, at han ikke kendte højesteretsdommen fra 1958, da kommunen i 1974 gav Civilforsvaret tilladelse til at benytte bygningen og fjerne taget. Han tænkte slet ikke på en mulig

foreningsfare. Der er ikke byggepapirer i kommunens besiddelse fra den tid, hvor Phønix ejede ejendommen, og det foreviste kort over kloakeringsforholdene findes heller ikke i kommunen. Kortet har ikke kommunens godkendelsesstempel. I den periode, hvor jorden blev gravet op omkring fabrikken, var han flere gange på stedet, og han har aldrig bemærket overfladebrønde ved de befæstede arealer. Han mener, at man må kunne udelukke, at der har været tale om brønde som vist på kortet.

Erik Sander Madsen har bl.a. forklaret, at der efter retssagen blev lagt en ny kloakledning fra fabrikken og ned til en slamopsamler. Han henviser i den forbindelse til en stiplede linie på kortet over Dansk Vejmaterialefabrik. Da kloakledningen var klar, skulle den trykprøves, hvilket han var med til. Han husker, at Nilausen fra Frederikssund Kommune, som han kendte, var til stede. Desuden deltog Leo Sørensen fra firmaet Brødrene Sørensen, der havde nedlagt rørene, samt Villadsen fra Phønix. Udover nedlægning af den ny kloakledning blev der asfalteret rundt om betonlagerpladsen i ca. 4 meters bredde. Asfalten blev vedligeholdt hvert år. Derudover blev halvcirklen, som ses på kortet over fabrikken, fyldt op med emulsionsprodukt. Efter nedgravningen af den ny kloakledning benyttede man kloakken til spildolie og spildevand, men allerede før vidnet blev formand, vistnok i 1958-59, blev der indgået en aftale med Strandvejsgasværket, som indvilligede i at modtage spildolie og spildevand fra Phønix.

Jørgen la Cour har bl.a. forklaret, at han husker episoden fra 1966. Han mener ikke, at der har været tilsvarende uheld. Dengang betegnede han det som et hændeligt uheld, og det vil han fortsat gøre. Uheldet var faktisk ikke stort, da den overløbende væske førtes til den kloakledning, der var godkendt til udledning af spild. På det tidspunkt kørte man dog normalt tjærevandet til Strandvejsgasværket. Han husker, at der var asfaltbelagt rundt om betonlagerpladsen, da han kom til fabrikken i 1963, og han foranledigede asfalten istandsat ved flere lejligheder. Han har ikke givet medarbejderne nogen skriftlig instruks. Efter højesteretsdommen lå det i luften, at der skulle passes på.

Indstævnte har begrundet den nedlagte påstand med, at der i hele appellanten's ejertid fra 1934 til 1969 er sket en sådan forurening af jord og grundvand med fenol, at appellanten, der solgte ejendommen uden at fjerne de resterende tjæreprодукter, er erstatningsansvarlig for de udgifter, indstævnte har måttet afholde på grund af denne forurening.

Appellanten har protesteret imod, at der ved afgørelsen tages hensyn til begivenheder før 1958, da anbringende herom ikke er fremsat i landsretten eller under sagens forberedelse for Højesteret.

Indstævnte har heroverfor gjort gældende, at anbringendet ikke er nyt, da det - som det fremgår af skriftvekslingen - blev fremsat for landsretten.

Højesteret finder ikke grundlag for at afskære indstævnte fra at fremsætte det nævnte anbringende.

Fire dommere - Weber, Kardel, Riis og Hermann - udtaler:

Det er ved Højesterets dom af 20. februar 1958 fastslået, at appellanten har handlet uagtsomt ved gennem lang tid at have behandlet og oplagret tjærestoffer på ejendommen uden at træffe fornødne foranstaltninger og uden at sikre sig, at en kloak ikke var utæt, hvilket den havde været gennem længere tid. Selv om det lægges til grund, at appellanten derefter har udført de sikkerhedsforanstaltninger, som var pålagt virksomheden ved landvæsenskommissionens kendelse af 20. november 1954, måtte der imidlertid efter højesteretsdommen påhvile appellanten pligt til at udvise skærpet agtpågivenhed for at undgå yderligere fenolnedsvning i grunden. Appellanten har efter det foreliggende ikke udfærdiget skriftlig instruks til medarbejderne om, hvorledes de skulle forholde sig, og efter oplysningerne om udslippet i 1966 er der i hvert fald ikke ved denne lejlighed udvist den fornødne forsigtighed. Det kan herefter ikke udelukkes, at der i et vist omfang også er sket fenolnedsvning under produktionen efter 1958.

Indstævnte har ikke på et tidspunkt, der ligger mere end 5 år før sagsanlægget, haft et sådant kendskab til grundlaget for de rejste krav, at kravene er forældet efter lov nr. 274 af 22. december 1908, og forældelse er efter det foran anførte heller ikke indtrådt efter DL 5-14-4.

Som følge af det anførte findes appellanten ansvarlig for den fenolforurening af grunden, som er sket i appellanten's ejertid. Denne forurening har nødvendiggjort fjernelse af jord i det skete omfang for at afværge yderligere forurening af

707

grundvandet. Som sagen er forelagt for Højesteret, er der ikke grundlag for at ændre den af landsretten udmålte erstatning herfor på 2.778.284 kr.

For så vidt angår udgifterne vedrørende omlægningen af boringerne i Sillebro Ådal tiltrædes det af de grunde, der er anført i dommen, at appellanten er frifundet for betaling heraf.

Disse dommere stemmer herefter for at stadfæste dommen.

Tre dommere - P. Christensen, Funch Jensen og Marie-Louise Andreassen - udtaler:

Efter de for Højesteret fremkomne oplysninger må det lægges til grund, at de i byrådets skrivelse af 3. januar 1958 omhandlede foranstaltninger med hensyn til kloakering og overfladebehandling er blevet gennemført. Det må endvidere ved oplysningerne til politirapporten fra 1966 anses for godtgjort, at afledningen af overfladevand og spildprodukter gennem kloakledningen fungerede efter hensigten. Herefter og under hensyn til den aftagende tjæreprодукtion og aftalen om opsamling og bortkørsel af spildolie og spildevand fra fabrikken, må det lægges til grund, at der ikke efter 1958 er tilført arealet fenolholdigt materiale i nævneværdigt omfang indtil tjæreprодукtionens ophør.

Der er ikke grundlag for at pålægge appellanten ansvar for at have efterladt fenolholdigt materiale på arealet ved salget i 1970, jf. den forklaring, som skønsmanden har afgivet til brug for Højesteret.

De handlinger eller undladelser, som har fundet sted før 1958, og den hermed forbundne risiko for grundvandsforurening, som efter indstævntes opfattelse nu kunne begrunde appellanten's erstatningspligt, fik indstævnte under retssagen i 1957-58 et indgående kendskab til. Da indstævnte efter det oplyste ikke tog forbehold om fremsættelse af yderligere krav i anledning af forureningen og heller ikke i de derefter følgende 20 år har gjort sådanne krav gældende eller har fået appellanten's anerkendelse heraf, findes indstævnte nu at måtte være afskåret herfra efter grundsætningen i DL. 5-14-4.

Disse dommere, der tiltræder, at indstævnte heller ikke kan støtte noget krav på den transport, som boligselskabet har givet indstævnte, stemmer derfor for at tage appellanten's frifindelsespåstand til følge.

Afgørelsen træffes efter stemmeflertallet.

Thi kendes for ret:

Landsrettens dom bør ved magt at stande.

I sagsomkostninger for Højesteret skal appellanten, A/S Phønix Contractors, betale 150.000 kr. til indstævnte, Frederikssund Kommune.

De idømte beløb skal betales inden 14 dage efter denne højesteretsdoms afsigelse.

1. Jf. Jul. Lassen: Haandbog i Obligationsretten, Almindelig Del, 1917-1920, s. 838-846.